

Třetí kapitola, spolu s první, jsou těmi částmi knihy, které si přečte většina, kteří po ní sáhnou. Je zvláštní, jak mnoho se obě kapitoly, v rozsahu několika málo stran, liší od prostřední. Zvláště třetí kapitola je srozumitelná a čtivá, avšak deprimující. Možný je názoru, že bývalé heslo "Žij v pravdě" nahradilo dnes heslo "Důvěřuj ostatním". Pokud se jeho názor potvrdí, pak naši společnost čeká dlouhé období hledání a nejistoty. Jestliže se nebylo možné držet prvního, jak nyní lze naplnit to nové? Možný to sám ostatně v poslední větě říká: "Nebude to o nic lehčí." (s. 77).

Obrátíme-li ještě list, vysměje se nám z ilustrace Mikuláš, děda Mráz nebo děd

Vševěd. Proč a kdo se nám to směje? Na to si odpoví každý sám, podle toho, jak se s kulometnou a dělostřeleckou palbou myšlenek Možného ze všech stran vypořádá.

A na závěr malou poznámku. Možného kniha, i když je vydána jako "paperback", nebude patřit mezi ty, které jsou určeny k rychlému přečtení ve vlaku z Prahy do Brna. Teprve další vývoj dá za pravdu jejím kritikům i zastáncům i samotnému I. Možnému. Jenže žádný z nich, pokud si knihu alespoň jednou prolistuje, ji už nedá dohromady. Rozpadne se mu před očima. A to je škoda. Vždyť jde jen o trochu lepidla.

Jiří Světek

Jan Keller: Úvod do sociologie

Praha, Sociologické nakladatelství 1991, 192 s.

Jakkoli se to na první pohled nemusí zdát, napsat dobrý úvod do sociologie je neméně náročné než napsat originální sociologickou monografii. Je k tomu zapotřebí mít solidní přehled o dosavadním vývoji sociologie i o jejím současném stavu, disponovat určitými pedagogickými zkušenostmi, mít alespoň v základních rysech vytvořenu svou vlastní koncepci pěstování sociologie a v neposlední řadě psát takovým způsobem, který je čtivý a přístupný i vzdělaným laikům.

Autor recenzované práce Jan Keller, čerstvý docent sociologie na Masarykově univerzitě v Brně, příslušník nadějně mladší střední generace našich sociologů, který má za sebou již řadu pozoruhodných sociologických studií i skript a v poslední době patří u nás mezi nejpilnější publikující sociology, všechny zmíněné předpoklady splňuje. Ještě dříve než jsem věděl, že mě redakce Sociologického časopisu požádá o recenzi na jeho knihu, jsem si ji proto s chutí a se zájmem přečetl.

Struktura Kellerovy příručky je promyšlená, přehledná a logická. Práce kromě úvodu obsahuje sedm částí, z nichž první se zamýšlí nad podmínkami vzniku sociologie a vidí v této vědě produkt společenské krize, k níž došlo při přechodu od společností tradičních ke společnostem moderním.

V této souvislosti odpovídá autor na otázku, co to je společnost, jakým způsobem reprezentativní sociologické koncepce reflektují problematiku uvedených dvou jejích typů, přičemž se ztotožňuje s těmi názory, které za zdroj zmíněné radikální přeměny společnosti, jež se nejprve realizovala v nejvyspělejších evropských zemích v 19. století, považují generalizaci trhu. Druhá část se zabývá problematikou životního prostředí, sociálních nerovností, orientace ve světě, socializace a sociální kontroly.

Třetí část je nejrozsáhlejší a J. Keller v ní rozebírá tři základní kulturní způsoby řešení společenských problémů. Jako první z nich uvádí symbolickou komunikaci, o níž se domnívá, že je základem lidské kultury. V této souvislosti poměrně podrobně analyzuje masovou komunikaci, publikum, účinky komunikace, její sociální podmíněnost a ritualizaci, přičemž upozorňuje rovněž na hlavní příčiny kritiky masové komunikace. Druhým způsobem řešení společenských problémů je podle autora institucionalizace jednání. Tato podkapitola obsahuje vymezení instituce a její odlišení od organizace. Dále jsou zde rozebírány pojmy kulturní instituce a sociální role, je podána i kritika teorie rolí a vysvětlen pojem ritualismu institucí. Jako příklad instituce je uvedena klientela, jejíž pojem a fungování autor podrobně objasňuje. V podkapitole zabývající se organizovaným jednáním jako třetím způsobem kulturního řešení problémů autor nejprve

popisuje vývoj organizace moci, analyzuje pojem úřadu jako její základní jednotky, zabývá se problematikou formálních organizací a vysvětluje pojem ritualismu organizací.

Čtvrtá část knihy je věnována hlavním paradigmátům sociologického myšlení, za něž autor považuje konsensuální teorie, teorie konfliktu a interpretativní sociologii. Mezi konsensuální teorie řadí strukturní funkcionalismus, přičemž hlavní pozornost věnuje T. Parsonsovi a R. Mertonovi, a dále teorii změny, jež je reprezentována G. Homansem a P. Blauem. Teorie konfliktu je demonstrována na díle L. Cosera, C. Millse, R. Dahrendorfa a R. Collinse. V rámci interpretativní sociologie je analyzován symbolický interakcionismus a jeho teoretické zdroje, přičemž jako hlavní představitelé jsou uvedeni C. Cooley, W. Thomas, G. Mead, E. Goffman, H. Duncan a H. Garfinkel i jejich základní myšlenky a pojmy, jimiž k rozvoji sociologie přispěli. V této části je věnována pozornost rovněž fenomenologické sociologii.

V páté části nazvané *Komplementární přístup k výkladu sociálních jevů* autor na analýze tří příkladů z oblasti institucí, moci a komunikace dokazuje, že žádné z výše uvedených sociologických paradigmat samo o sobě není s to jakýkoli sociální jev komplexně vysvětlit. Plodnost jejich spojení demonstruje na rozboru svátků, státu a vědění.

Poslední dvě části knihy obsahují výklad některých základních sociologických pojmů, jež se v práci objevují, i stručnou charakteristiku sociologů, kteří jsou v ní uváděni.

Jak je z výčtu obsahu Kellerovy práce zřejmé, dobře orientuje čtenáře v základních rysech dosavadního vývoje sociologie a nastiňuje i její nejpodstatnější současné otázky. Cenné je, že autor zdůrazňuje nutnost komplementárního přístupu k řešení sociologických problémů a poukazuje na potřebu překonat tradiční roztříštěnost sociologie do škol a směrů, čímž bude posílena kumulativnost jejich výsledků. Informace o některých problémech i reprezentantech sociologie, jež autor podává, jsou pro širší veřejnost v tomto rozsahu nové a do značné míry objevné. Mám na mysli zejména ty části, kde se publikace zabývá například netradičním

vymezením institucí a organizací i jejich vztahu, dosud v naší sociologii nepříliš frekventovaným pojmem klientely, sociologickou problematikou svátků i dvojznačností jejich funkce, kde informuje také o (u nás) méně známých sociologích, jako je R. Collins a H. Duncan.

Celkově tedy Kellerův *Úvod do sociologie* považuji za dobře zpracovaný. Dá se očekávat, že v současné době v našem prostředí úspěšně splní dvojí poslání: seznámí všechny potenciální zájemce z řad nesociologů s tím, co sociologie je, čím se zabývá a co lze od ní zhruba očekávat, a bude rovněž dobrou pomůckou pro studenty sociologie, kteří zatím takovýto text postrádali.

Vzhledem k tomu, že publikace bude plnit i tuto druhou úlohu, nelze přejít některé její dílčí obsahové nedostatky, ale i zřejmé chyby a omyly, jež by snad bylo možné v případných dalších vydáních korigovat a odstranit. Již jsem napsal, že zpracovat dobrý úvod do sociologie je náročné. Ono je to ale také zodpovědné, neboť ze své pedagogické praxe vím, že studenti mají často tendenci považovat vše, co je v takovýchto příručkách napsáno, za prověřené a jisté. Objeví-li se v textu jakákoli věcná chyba, setkáváme se pak s jejím opakováním u různých zkoušek i několik let.

Domnívám se, že některé autorovy soudy jsou příliš apodiktické a jednoznačné, zatímco řešení sociologických problémů, jichž se týkají, v žádném případě tak nesporná a nepochybná nejsou. Mám na mysli například tvrzení, že "společnost ve skutečnosti neexistuje. Vyjádřeno přesněji: společnost existuje, jen pokud se lidé chovají, jako kdyby skutečně existovala. Empiricky se však vyskytují pouze jednotliví lidé se svými zájmy a svým konkrétním jednáním" (s. 11). Tento názor je přinejmenším diskutní, jak o tom svědčí dlouhodobé spory vedené v sociologii mezi tzv. sociologickými nominalisty a sociologickými realisty. Existují přece i společenské vztahy a instituce neredukovatelné na pouhé lidské jedince a přitom empiricky zachytitelné. Nechci samozřejmě autorovi právo na takový názor upírat. V učební pomůcce tohoto druhu by však snad měl na možnost jiného řešení alespoň upozornit.

Podobný charakter má věta, že "současná doba je stále vedena zcela neodpovědným heslem *strategie urychlení*" (s. 21). Nehledě na to, že výraz "současná doba" je ze sociologického hlediska velmi vágní, měl by snad autor rozlišovat mezi uplatňováním tohoto hesla ve vyspělých západních zemích a mezi jeho uplatňováním v zemích bývalého socialistického společenství a v zemích rozvojových. Pro druhý typ zemí je tzv. strategie urychlení (například ve smyslu jejich dynamického rozvoje) doslova podmínkou jejich přežití.

Dosti překvapivé je autorovo tvrzení, že "konkurence v oblasti výkladu světa vede ke znehodnocení výkladů všech, ke ztrátě jejich kvality" (s. 22). "Výklad světa" bude patrně vždy předmětem sporů. S tím se asi nedá nic dělat. Ale vždyť přece právě střetávání názorů bylo vždy jednou z hybných sil lidského myšlení ve všech oblastech duchovní tvorby.

Kellerovo tvrzení, že "nerovnost budí odpor pouze tehdy, není-li přijatelně vysvětlena a ospravedlněna" (s. 25), je rovněž problematické. Nesnáz vidím v tom, že ve společnosti nerovných lidí se názory na to, co je "přijatelné vysvětlení", vždy liší.

Také obecný soud, že "instituce nejsou nadekretovány zvnějšku, lidé je respektují sami a zcela přirozeně" (s. 32), je příliš jednostranný. Ostatně sám autor to jinou formulací na s. 56, kde píše, že "kulturní instituce představují gramatická pravidla a určují, které způsoby jednání jsou v dané kultuře gramaticky správné", podle mého mínění do určité míry vyvrací. Problematické se mi jeví tvrzení, že "jednotlivé instituce dané kultury spolu nesouvisí" (s. 57).

Za příliš zjednodušující považuji i výroky, že armáda je organizací instituce legalizovaného zabíjení (s. 71), že "přenos tabuizace z oblasti verbální do oblasti neverbálního jednání nazýváme civilizací" (s. 78) a že "sociologie je od svého počátku poměrně konzervativní disciplína" (s. 87). Znovu opakují, že mi nejde o to dokazovat, že by tyto výroky byly zcela nesprávné. Jsou však podle mého mínění jednostranné a tím do určité míry zavádějící.

Na s. 30-31 v souvislosti s otázkou řešení smyslu světa a života v něm autor píše, že "v oblasti hledání smyslu věcí je (...) věda těžce handicapována oproti i tomu nejméně

vědeckému náboženství. Pomocí kategorie nadpřirozena je náboženství schopno zasadit jakoukoliv věc či událost do kontextu věčných principů, které tvoří základní souřadnice jeho univerza. Zvláštního významu nabývá tato operace v souvislosti s lidským životem. Vztahování k oblasti nadpřirozena může propůjčit smysl kritickým fázím života, které by jinak mohly základní představu o uspořádanosti světa nebezpečně zpochybnit". Autor v návaznosti na to píše, že věda nedokáže zejména uspokojivě řešit problém smrti, zatímco "náboženství je schopno zakomponovat moment smrti do svého výkladu způsobem, který neruší, naopak posiluje pocit ontologického bezpečí. (...) moderní společnost dosáhla díky vědě neuvěřitelných úspěchů při výkladu technických aspektů fungování světa i při konstrukci světa umělého. Nedaří se jí však nahradit dřívější symbolická univerza, která vědecky zpochybnila, analogickým myšlenkovým systémem, který by umožňoval členům společnosti zařadit vlastní osobní existenci do rámce, jenž by přesahoval jejich náhodné individuální bytí".

Věda tedy v řešení této otázky dopadá ve srovnání s náboženstvím podle autora velmi špatně. Není s to dát člověku jakoukoli oporu v klíčových tzv. existenciálních situacích. Autor by však měl připustit, že prostě taková opora reálně opravdu nemusí existovat a věda to pouze konstatuje. Je to však její handicap? Je možné, že právě tato existenciální nejistota je podstatnou a nejtýpičtější vlastností člověka, člověk si ji uvědomuje a jako jediný živočich na této zemi žije rovněž s tragickým a v podstatě neřešitelným vědomím nutnosti své smrti. Náboženství je sice určitým řešením, ale za jakou cenu? Na tuto otázku svého času odpověděl velmi výstižně Max Weber, když napsal: "Kdo není schopen tento osud doby mužně snášet, tomu je třeba říci, ať se raději vrátí, mlčky, bez obvyklé veřejné reklamy renegátů, prostě a jednoduše do široce a milosrdně otevřených náručí starých církví. Nebudou mu to zazlívát. Tak či onak bude muset přinést 'intelektuální oběť' - to je nevyhnutelné." (M. Weber: K metodologii sociálních věd, Bratislava 1983, s. 253). Jde o to, zda tato oběť, kterou člověk musí přinést za to, že získá "pocit ontologického

bezpečí", není ve svých důsledcích pro jeho intelekt příliš velká a v jistém smyslu nenapravitelná.

V práci jsou bohužel i zcela evidentní věcné chyby. Cooley je na s. 13 uváděn jako autor rozlišující primární a sekundární skupiny. Cooley však zavedl pouze první termín, zmíněné dichotomické rozlišení nepoužíval a termín sekundární skupiny je dílem R. Parka. H. Becker nerozlišoval společnosti posvátné a privátní (s. 13), ale společnosti posvátné a světské (secular). Weberovo vymezení panství bylo složitější, než jak je uvedeno na s. 26. V tabulce na s. 38 u moderního systému má být ve sloupci "masová" ano místo ne. Solidarita v Durkheimově pojetí (s. 154) není integrujícím protipólem dělby práce. Nepřesně je chápán Durkheimův pojem solidarity i na s. 180. Autorův názor, že Comte ve sporu liberalismu se socialismem nezaujal explicitní stanovisko (s. 178), je mylný. Comte byl explicitním kritikem liberalismu, hlásil se k určitému typu socialismu, který byl však odlišný od tzv. spontánního socialismu dělníků (za jehož hlavního představitele Comte považoval Blanquiho) a který Comte nazýval socialismem systematickým. Durkheimova práce *Elementární formy náboženského života* nevyšla poprvé roku 1925 (s. 180), ale roku 1912. Ani Weberova studie *Protestantská etika a duch kapitalismu* nevyšla poprvé roku 1901 (s. 181), ale vycházela ve dvou pokračováních časopisecky v letech 1904-1905.

V textu se objevují i chyby terminologické a jazykové. Autor často používá slova vzor a vzorec jako synonyma, což neplatí ani v každodenním jazyce, ani v sociologii. Nesprávně skloňuje slovo privilegium (s. 26 aj.). Nevím, proč používá běžnému čtenáři nesrozumitelný termín plétorická komunikace (s. 46), když může prostě napsat komunikace nadbytečná. Některé anglické termíny nemůžeme jednoduše používat v doslovném překladu. Mám na mysli výrazy "intra-sdělovatel konflikt" a "Já-role konflikt" (s. 60-61). Není mi rovněž jasné, proč na s. 105 v šesti řádcích použil třikrát dnes módní slovo generovat, když existuje několik jeho vhodných českých ekvivalentů.

V příručce, která má charakter studijního textu, by autor neměl používat termíny a pojmy, které nejsou běžné, a nechat je nevysvětleny. Týká se to například formulace "koncepce jazyka jako systému topoi" (s. 53), Mertonova efektu sv. Matouše (s. 65), Weberova pojmu "odkouzlení světa" (s. 83), pojmu vetující skupiny (s. 112) a Meadova pojmu diskurzivní univerzum (s. 121).

Bez poznámky nemohu ponechat závěrečnou část nadepsanou *Nejčastěji citovaní sociologové*, v níž autor stručně charakterizuje dílo těch významných sociologů, jejichž charakteristiku neobsahuje již předchozí text. (Mimochodem nejde ani tak o sociology nejčastěji citované, neboť citátů je v celé příručce minimální množství, ale o sociology zmiňované. Autor jistě dobře ví, jaký je rozdíl mezi citací, parafrází a opisováním.) Z evropských sociologů 19. a začátku 20. století jsou uvedeni Comte, Spencer, Pareto, Tönnies, Durkheim a Weber. Ač v předchozím textu zmínění, chybějí zde Simmel a Marx. V případě Simmela může autor argumentovat tím, že v knize nepatří mezi nejčastěji uváděné, nicméně příručka tohoto druhu se bez jeho charakteristiky může sotva obejít. Absence souhrnné charakteristiky Marxových sociologických názorů je těžko zdůvodnitelná. Je sice pravda, že Marx sám se za sociologa ze známých důvodů nepovažoval, to však nemění nic na skutečnosti, že ve svém díle řešil mj. otázky typické pro sociologii 19. století, že je řešil originálním způsobem a že jeho práce měly na vývoj sociologie od konce 19. století značný vliv.

Závěrem je třeba připomenout, že kniha vyšla v nakladatelství Slon, zaměřeném na vydávání sociologické literatury. Zatímco mnozí dlouze diskutovali o potřebě vydávat tuto literaturu a naříkali nad tím, že jí vychází velmi málo, dva obětavci a nadšenci Alena Miltová a Jiří Ryba přišli s tím, co je vždy nejcennější, s praktickým činem. Nakladatelství založili a sociologickou literaturu vydávají. Umím si dobře představit, jaká rizika při tom musejí podstoupit, kolik překážek překonat, jak velké úsilí vyvinout a kolik práce a času vynaložit. Patří jim za to díky celé naší sociologické obce.

V jedné věci však v případě recenzované knihy měli smůlu. AZ servis, který knihu vytiskl a předpokládám tedy, že i "brožoval", odvedl velmi špatnou, vpravdě šlendriánskou práci. Brožura se po prvním čtení doslova rozpadne na jednotlivé listy, což jak je mi známo, není případ jen mého výtisku. Nevím, proč by kniha, která stojí 44 koruny, z nichž značná část padla jistě právě na její technické zpracování, musela být po této stránce daleko za těmi knihami, které za mnohem nižší ceny vycházely ještě v předlistopadovém režimu.

Dobry byl nápad nakladatelství uvést jako přílohu knihy dopis úředníka minister-

stva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, zdůvodňující, proč toto ministerstvo nemůže na vydání pomůcky poskytnout finanční příspěvek. Je to výstižné svědectví vztahu zmíněného ministerstva i ministerstva financí ČR, na něž se dopis odvolává, k nezištným a nekomerčním iniciativám na vydavatelském poli a celkově i ke vzdělávacím aktivitám tohoto druhu vůbec. Je dobré, že se tento dokument spolu s knihou uchová po celá desetiletí a bude mnohé vypovídat i našim potomkům o některých rysech doby, ve které žijeme i o jejích politických reprezentantech.

Jan Sedláček

Gyorgy Szoboszalai (ed.): Democracy and Political Transformation: Theories and East-central Realities

Budapest, Hungarian Political Science Association 1991, 360 p.

Vznik publikace byl inspirován jednáním konference o politické transformaci, se zvláštním akcentem na Maďarsko, která se konala v srpnu 1990 v San Francisku za účasti amerických a maďarských politických vědců. Kniha se skládá za tři částí a celkem dvanácti kapitol. 1. část - Teorie demokratické transformace - obsahuje následující příspěvky: Robert A. Dahl, Přechod k demokracii; Adam Przeworski, Politická dynamika ekonomických reforem: východ a jih; Arend Lijphart, Prezidentský systém a většinová demokracie: teoretická poznámka; Robert H. Bates, Ekonomie a demokracie. Ve 2. části - Demontáž státního socialismu ve střední a východní Evropě jsou kapitoly: Attila Ágh, Přechod k demokracii ve střední a východní Evropě z komparativního hlediska; Ellen Comisso Politické koalice a ekonomické varianty; Valerie Bunce, Demokracie, stalinismus a management nejistoty; András Körösesényi, Obroda starého nebo vznik nového? Podstata postkomunistické politiky. Poslední 3. část - Maďarsko - modelová země středo-východoevropské transformace se skládá ze sedmi kapitol: György Szoboszalai, Politická transformace a ústavní změny, László Bruszt: 1989: dojednaná revoluce v Maďarsku; Rudolf L. Tökés, Nové

maďarské politické elity: adaptace a změna, 1989-1990; Péter Hardi, Systémové změny a změny v pojetí bezpečnosti: maďarský případ; László Urbán, Proč byl maďarský přechod neobvykle mírný?; Máté Szabó, Změna vzorců aktivizace v Maďarsku v případě nových sociálních hnutí: na příkladu ekologického a studentského hnutí; Mária Csanádi, Struktura, koheze a dezintegrace maďarského státního stranického systému.

Ve svém příspěvku k tomuto důležitému svazku argumentuje Valerie Bunceová, že "... aplikování teorií na Východní Evropu odhalilo méně z toho, co se děje v této oblasti, než chudost našich teorií." Interpretace současných přeměn v postkomunistických společnostech vskutku prokázala, že je to pro společenské vědce sice lákavý, ale pokořující úkol. Zatím co se přestali obracet pro inspiraci k teorii chaosu, zapůsobil téměř na všechny z nich mimořádný rozsah nejistoty, charakterizující tyto přeměny, a omezená aplikovatelnost stávajících teorií, vytvořených na základě jihoevropských a latinskoamerických zkušeností. Avšak patnáct amerických a maďarských autorů, kteří přispěli do tohoto svazku, prokazuje pozoruhodnou empirickou a teoretickou obratnost v přístupu k tak důležitým tématům jako je: 1) dopad dřívějšího státního socialistického systému, mezinárodních souvislostí a elitních předpovědí na způsob transformace; 2) obrození předkomunistických sociálně politických formací v dnešním přechodném prostředí; 3) povaha vznikajících stranických a sociálně economic-